

28.02.2008 TARİHLİ
İSVİÇRE FEDERAL MAHKEMESİ KARARININ
(BGE 134 III 241) ÇEVİRİSİ VE KÖKENİNİ ÖĞRENME HAKKI İLE
İLGİLİ GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Translation of Swiss Federal Court Decision Dated 28.02.2008
(BGE 134 III 241) and General Assessments about Right to Know One's Origin

Yrd. Doç. Dr. Nagehan KIRKBEŞOĞLU*

ÖZET

Heterolog döllenme teknikleri ve evlât edinme kurumunun işlevsellik kazanmasıyla beraber temel insan haklarından biri olan kökenini öğrenme hakkının, gerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde gerekse de Kıta Avrupası ülkelerinde yargı kararlarına daha sık konu olmaya başlaması, bu hakkın niteliği ve kullanılması ile ilgili doktrinde ayrıntılı çalışmalar yapma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Ancak asıl mesele söz konusu hakkın kavram olarak tanımlanmasından ziyade, çatışan menfaatler karşısında sınırlarının tespiti noktasında ağırlık kazanmaktadır.

İsviçre Federal Mahkemesi 2002 yılında verdiği bir karar ile kökenini öğrenme hakkını, feragat edilemez ve hak düşürücü bir süreye bağlı olmayan mutlak nitelikte bir kişilik hakkı olarak tarif etmiştir¹. Bu çalışma ile çevirisini yaptığımız İsviçre Federal Mahkemesi'nin 2008 yılında verdiği karar (BGE 134 III 241) ise, kökenini öğrenme hakkının çatışma hâlinde olabileceği vücut bütünlüğü hakkını, soybağı davalarında talep edilen genetik testler sebebiyle yalnızca fiziksel sağlığın ihlâli boyutuyla değil, aynı zamanda psikolojik sağlığın ihlâli boyutuyla da ele aldığı için dikkat çekicidir. Biz de bu çalışma ile hukukî soybağının, genetik soybağı ile örtüşme sağlamadığı alanlarda söz konusu olan kökenini öğrenme hakkına ilişkin genel ve kısa bilgiler verdikten sonra, Federal Mahkeme kararı çerçevesinde bu hakkın vücut bütünlüğünün ihlâli karşısındaki uygulamasına ilişkin kısa değerlendirmelerde bulunduk.

Anahtar Kavramlar: Kökenini Öğrenme Hakkı, Soybağı Hukuku, Vücut Bütünlüğünün İhlâli.

ABSTRACT

The right to know one's origin is a one of the fundamental human right, which began to be discussed recently by functionalization of the artificial insemination techniques and adoption, and also began to be subject in both the European Human Rights Courts' as well as in the decisions of Western European countries. And it has

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. nagehanhukuk@hotmail.com

¹ Bkz: BGE 128 I 63

created a requirement of new academic studies about the scope and application of this right. But the main theme is not only defining the right, but also determining the limits of the right in terms of the conflicting interests.

In Switzerland, the Federal Court in its decision in 2002 for the first time described the right to know one's origin as a absolute personality right which can not be waived and limited with a period of prescription. The Swiss Federal Court decision given in 2002, described the right to know the one's origin, as an absolute personality right that can not be waived and not due to a prescription period. In this study, the decision of the Swiss Federal Court given in 2008, (BGE 134 III 241), that we translated, is noteworthy as it handles the violation of the right of the body integrity by the requested genetic testing in the lineage cases, which can be in conflict with the right to know one's origin, within the frame of not only physical health, but also the psychological health. With this study, we have made assessments about the application of this right in view of the violation of body integrity after giving general and brief information regarding the right to know one's origin that exist in case of the legal paternity does not match with the genetic paternity.

Keywords: Right to Know One's Origin, Lineage Law, Violation of Body Integrity.

I. İSVİÇRE FEDERAL MAHKEMESİ 28.02.2008 TARİHLİ KARARI (BGE 134 III 241)

A- Dava Konusu Olayın Esası

BGE 134 III 241 S. 241

X, 2 Eylül 1943 tarihinde Y ve Z'nin evliliklerinden dünyaya gelmiştir. Çift 1950 tarihinde boşanmıştır. X, 6 Aralık 2005 tarihinde Baden Bölge Mahkemesi'nde (yeniden evlenmiş olan) annesi Z'ye ve babası Y'ye karşı soybağının reddi davası açarak, Y'nin kendi babası olmadığını tespit edilmesini talep etmiştir. Baden Bölge Mahkemesi 26 Kasım 2006 tarihli kararı ile davayı reddetmiştir. Mahkeme gerekçe olarak, kocanın babalık karinesinin çürütülmesi için açılan davada hak düşürücü sürenin (ZGB Art. 256) geçtiğini ve süreyi uzatmak için ZGB Art. 256c Abs.3 anlamında haklı bir sebebin de bulunmadığını belirtmiştir. Bunun yanında Mahkeme, yaşı oldukça ileri olan ve DNA testi yaptırmayı reddeden Y'nin karşısında, genetik kökenini bilmek isteyen davacının bu talebini de reddetmiştir.

BGE 134 III 241 S. 242

Baden Bölge Mahkemesi'nin bu kararına karşın X kararı temyiz etmiş olup, Aargau Kantonu Üst Mahkemesi 2. dairesi de temyiz talebini 11 Temmuz 2007 tarihli kararı ile reddetmiştir.

X, 11 Eylül 2007 tarihli dilekçe ile İsviçre Federal Mahkemesi'ne müracaat ederek, Aargau Kantonu Üst Mahkemesinin kararının bozulmasını ve Y'nin kendi babası olmadığını tespit edilmesini talep etmiştir. Y (davalı) de davanın reddedilmesini talep etmiştir. Z'den (diğer davalı), herhangi bir başvuru alınmamıştır.

Federal Mahkeme temyiz talebini kısmen kabul etmiştir.

B- Gerekçeler

5

5.1 Aargau Kantonu Üst Mahkemesi, davacının, babalık karinesinin çürütülmesine ilişkin ZGB Art. 256'ya dayanarak açtığı soybağının reddi davasını haklı olarak reddetmiştir. Böylece davalı, davacının hukuken babası olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak üst mahkeme, soybağının tespitinin talep edildiği davada ayrıca, davacının AİHS m.8 uyarınca soybağının reddi davasından *bağımsız olarak* kökenini bilme hakkının olup olmadığını da araştırmıştır. Üst Mahkeme ayrıca AİHM'in *Jaggi vs Schweiz* davasında (VPB 70/2006 Nr. 116 S. 1894) verdiği 13 Temmuz 2006 tarihli kararda belirtilen, davacının önemli bir menfaatinin bulunduğu hâllerde biyolojik ebeveynlerini öğrenme hakkına sahip olacağı yönündeki kanâate dayanmıştır. İlk Derece Mahkemesi ise, davalının ileri yaşta (90 yaşında) olmasından dolayı DNA testine rıza göstermediğini ve bu "uyuşmazlığın" sona erdirilmesi gerektiği yönündeki menfaatini dikkate almıştır. Davalı, davacının kendisinin biyolojik olarak kızı olmadığına ilişkin bilimsel gerçekliğin kendisini psikolojik olarak çok rahatsız edeceğini ve doktorunun, kendisinin yaşının ileri olması nedeni ile kendisini test yaptırmaktan vazgeçirdiğini; kendisinin bu konu ile bir bağlantısının artık olmasını istemediğini; bu konunun ispatlanmış sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu iddiaları dikkate alan İlk Derece Mahkemesi, davalının fizikî ve psikolojik bütünlüğüne ilişkin haklı sebepler ileri sürdüğünü ve bu sebeplerin de önemli bir menfaatin varlığına dayandığını tespit ederek bu yönden de davayı reddetmiştir. Davacı, söz konusu davadan bağımsız ve mutlak anlamda kökenini öğrenme hakkının bulunup bulunmadığı hususunun açıklığa kavuşturulmasını talep etmektedir. Davacı, AİHS m.8 uyarınca dikkate alınan menfaat değerlendirilmesinde her halûkarda kendisinin kökenini öğrenme talebinin kabul edilmesi gerektiğini de savunmaktadır.

5.2 Davacının, reşit ve evlilik içinde doğan bir çocuk olarak kökenini öğrenme hakkının olup olmadığı ya da hangi şartlarda bu hakkını kullanabileceği hususu tartışmalıdır.

5.2.1 AİHM'nin *Jäggi* (Parag. 38 und 40) kararına göre, özel hayata saygı gösterilmesi hakkını düzenleyen AİHS m. 8 hükmü, bir kimsenin ileri yaşta olmasının, diğer bir kimsenin kökenini öğrenmedeki menfaatini hiçbir şekilde azaltamayacağı türden bir kişisel kimlik hakkını da kapsamaktadır. Kökenini öğrenmek isteyen bir kimse, bu hakkına yönelik bilgileri edinmeye ilişkin önemli ve AİHS ile korunan bir menfaate sahiptir. AİHM, *Jäggi* davasında (Parag. 43), babalık davasına izin veren hükümlerin bir çocuğun (genetik) kökenini öğrenme hakkını ortadan kaldıracığı ve bu şekilde hukuk güvenliğinin sağlanacağı yönünde ileri sürülecek bir argümanın yeterli görülmemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle de Üst Mahkeme haklı olarak, soybağının reddi davasındaki hak düşürücü sürelerin (ZGB Art. 256c Abs. 2 ve 3 uyarınca) geçmesine rağmen, kökenini öğrenme hakkının kullanılıp kullanılmayacağını araştırmıştır. Bunun da ötesinde AİHM, DNA testi gibi tıbbî bir analizi gerektiren hâllerde üçüncü kişinin korunması gereken menfaatinin bulunduğu ihtimali hariç, çocuğun kökenini öğrenme hakkının dikkate alınmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir (*Jäggi* kararı Parag. 38; AİHM'in 7 Şubat 2002 tarihli *Mikulic vs Hırvatistan* kararı, Parag. 64; SAMANTHA BESSON, *Das Grundrecht auf Kenntnis der eigenen Abstammung*, ZSR 124/2005 I S. 58). Üst Mahkeme, somut menfaat değerlendirmesi yapıldığında, üçüncü kişilerin menfaatlerini de saklı tutan söz konusu içtihadı ihlâl etmemiştir (*Jäggi* kararı Parag.37 ve 38; REGINA E. Aebi-Müller, *EGMR-Entscheidung Jäggi c. Suisse: Ein Meilenstein zum Recht auf Kenntnis der eigenen Abstammung?*, Jusletter 2. Oktober 2006, Rz. 8).

5.2.2 İsviçre hukuku doktrininde, genetik kökenini bilmenin bireyler için hukuk düzeninden bağımsız olarak da önem arz ettiği kabul edilmektedir (karş. REGINA E. AEBI-MÜLLER, *Abstammung und Kindesverhältnis - wo stehen wir heute?*, in: *Festgabe zum Schweizerischen Juristentag 2007*, Zürich 2007, S. 129 ff.; AUDREY LEUBA/PHILIPPE MEIER/SUZETTE SANDOZ, *Quelle famille pour le XXIème siècle?*, in: *Rapports suisses présentés au XVIème Congrès international de droit comparé*, Bd. I, Zürich 2002, S. 168; SABRINA BURGAT/OLIVIER GUILLOD, *Les actions tendant à la destruction du lien de la filiation, spécialement l'action en désaveu de paternité*, in: Bohnet [Hrsg.], *Quelques actions en annulation*, Neuenburg 2007, Parag. 151, S. 48 f.). Federal Mahkeme, önceki tarihli bir kararında, genetik anne-babayı öğrenme hakkının, evlât edinilen reşit çocuk bakımından çatışan menfaatlerin mukayese edilmesinden bağımsız olarak Anayasa'dan kaynaklandığını ve buna uygun olarak bu hakkın kayıtsız, şartsız, feragat edilemez ve bir sürenin geçmesiyle kaybedilemez nitelikte bir hak olduğuna karar vermiştir (BGE 128 I 63 E. 5 S. 77 f.). Özel hayata saygı duyma hakkı çerçevesinde kişisel kimlik hakkının önemli görünülerin-

den biri olan genetik kökenini bilme hakkı, bütün çocuklar için ve elbette ki – *davalı gibi*- evlilik içinde doğmuş çocuklar için de kabul edilmelidir (karş: ANDREA BÜCHLER, Sag mir, wer die Eltern sind... Konzeptionen rechtlicher Elternschaft im Spannungsfeld genetischer Gewissheit und sozialer Geborgenheit, AJP 2004 S. 1183). Hiç şüphesiz, evlilik içi (veya evlilik dışı) çocukların durumu, evlât edinilen çocuklardan ayrılır: Nüfus kayıtlarında veya resmî makamlarda hiçbir kaydın olmadığı ve üçüncü kişilerin dâhil olmasını gerektiren durumlar; kökeni öğrenme sürecini yalnızca pratik açıdan değil, aynı zamanda üçüncü kişilerin hukuken korunmaya değer menfaatlerinden ötürü hukuken de zorlaştırmaktadır (karş: BESSON, a.g.e., s. 61 vd.). Bu nedenle devlet organları, temel hakları uygun olduğu ölçüde bireyler arasında da etkin kılmak için gerekli çabayı sarf etmek zorundadırlar (BV Art.35).

5.3 Kökenini öğrenme hakkının kişiler arasında ileri sürülmesi ve taraflardan birinin –*somut olaydaki davalı gibi*- vakianın açıklığa kavuşmasına katılmayı reddetmesi ihtimalinde, kökeni bilme hakkının hangi özel hukuksal temele dayandığının araştırılması gerekir. Çünkü ilgili kişinin onayı olmaksızın yapılacak genetik testler sadece özel yasal düzenlemeyi temel alan bir mahkeme hükmüne dayandığında hukuka uygun olmaktadır. (8 Ekim 2004 tarihli İnsan Üzerindeki Genetik Araştırmalar Hakkında Kanun md.5/ f.1 ve md. 32/ f.1 [GUMG; SR 810.12]).

5.3.1. Kişinin kendi kökenini tespit etmeye ilişkin talep hakkı baskın görüşe göre ZGB Art. 28'de güvence altına alınan kişiliğin korunması kapsamına girmektedir (MARIO M. PEDRAZZINI/NIKLAUS OBERHOLZER, Grundriss des Personenrechts, 4. Aufl., Bern 1993, Ziff.6.4.2.3.2., S.136). Bu anlamda ZGB Art. 272'e göre ebeveynler ve çocuklar arasında geçerli olan destek olma yükümlülüğünden, hukuken korunmaya değer menfaatler için gerekli olduğu sürece karşılıklı bilgi verme yükümlülüğü ortaya çıkmaktadır (INGEBORG SCHWENZER, a.a.O., N.9 zu Art.272 ZGB). ZGB Art. 272'den kaynaklanan bu yükümlülükler dava edilemez nitelikte olsa bile, temel hak ve değerlerin özel hukukun koruması altında olduğu şeklindeki yorumdan, çocuğun da kökenini öğrenme talebini kişilik hakkının bir uzantısı olarak ileri sürebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. (karş. MÉLANIE BORD, Existe-t-il un droit général d'accéder aux données relatives à ses origines?, in: Bord/Premand/Sandoz/Piotet [Hrsg.], Le droit à la connaissance de ses origines, Genf 2006, S. 59; AEBI-MÜLLER, EG-MR-Entscheid Jäggi, a.a.O., Rz. 6).

5.3.2 Katılım yükümlülüğü ve aynı zamanda söz konusu talebin yasada öngörülen tespit davası dışında ileri sürülmesi bağlamında aktif ve pasif husumet

meselesinin usul hukukuna ilişkin temelini açıklanması gerekmektedir. Soybağının reddi talebi, çocukla ilişki hakkındaki ve bununla birlikte ZGB Art. 28 Abs.1 anlamında kişisel ilişkiyi düzenleyen hükümlere dayanarak (BGE 108 II 344 E. 1b S.348) açılan kişiliği koruyucu davada (BGE 79 II 253 E.4.S 259) bir ön mesele oluşturur. Soybağının reddi davasında mahkeme, ek olarak kişisel kökeninin tespit edilmesine ilişkin taleple bağlıdır; fakat bu husus soybağının reddi davası bakımından dava şartı hâline getirilmemiştir. Kişiliği koruyucu davanın konusu da kökenin açıklamasından ibaret olduğu için, kişisel kökenini bilmeye ilişkin talep hakkının ileri sürüldüğü davada, usul hukuku bakımından soybağının reddi (veya babalık) davasının hukukî sonuçları devreye girmeden soybağının reddine (veya babalık davasına) ilişkin hükümlerde düzenlenen (*tbbâ araştırma*) katılım yükümlülüğünün kıyasen uygulanması uygun görülmektedir (bu anlamda: [“kendine özgü dava”]. VINCENT STAUFFER, *Les secrets et la détermination des liens biologiques entre* (BGE 134 III 241 s. 246) *individus par des tests génétiques*, in: Zen-Ruffinen [Hrsg.], *Les secrets et le droit*, Genf 2004, S. 184; JEANINE DE VRIES REILINGH, *Le droit fondamental de l’enfant à connaître son ascendance*, AJP 2003 S. 371; a.M. wohl PHILIPPE MEIER/MARTIN STETTLER, *Droit de la filiation*, Bd. I, 3. Aufl., Genf 2005, Rz. 383 f.: *persönlichkeitsrechtliche Klage*). Evlilik içi doğum karinesinin çürütülmesinde ZGB Art. 254 Ziff.2'nin kıyasen uygulanmasının anlamı; davacının bilgi edinme hakkını annesine ve baba olarak varsayılan kocaya karşı yönlendirebilmesi ve tarafların ve üçüncü kişilerin kökenin açıklanması için gerekli olan ve sağlıkları için tehlike yaratmayan testlere katılımlarının zorunlu olmasıdır (vgl. BGE 112 Ia 248 E. 3 S. 249; Urteil 5P.466/2001 vom 20. Februar 2002, E. 5c, zusammengefasst in: *Zeitschrift für Datenrecht und Informationssicherheit [digma]* 2002 s. 91).

5.4 Burada tespit edilmesi gereken sorun olarak, davacının kişisel kökenini bilmeye ilişkin kişilik hakkının dayandığı hukukî menfaatin, ebeveynlerinin kişiliğinin korunmasına ilişkin baskın hukukî menfaatlerinin karşısında engel olarak yer alıp almadığı hususu ortaya çıkmaktadır (Karş. ZGB Art. 28 Abs.2).

5.4.1 Öncelikle davacının kişisel kökenini bilmeye ilişkin talep hakkını ileri sürmesine ilişkin yeterli nedenlerinin bulunduğu açıktır; kaldı ki burada kişisel bir husumetin söz konusu olduğuna ilişkin bir emare de bulunmamaktadır (karş. MEIER/STETTLER, a.a.O., Rz. 384 ve Fn. 732). Davacı reşit olup, reşit olmayan bir çocuğun sıkı ailevî köken tanımlamasına ilişkin sahip olduğu menfaatler ile sosyal ya da hukukî babasının aynı zamanda genetik babası olup olmadığına ilişkin sorunun giderilmesine ilişkin menfaatlerin birbirinin karşısında yer alıp almadığı hususu (karş. Art. 268c Abs. 1 ZGB) burada tartışılmayacaktır.

5.4.2 Davalı (hukukî baba), eşinin çocuğunu kendi çocuğu olarak büyüttüğü için biyolojik babalığının araştırılmamasına ilişkin bir menfaati bulunmaktadır. Ancak, davalının çok yaşlı olması nedeniyle konu ile ilişkisinin olmasını istemediğine ve kendisinin biyolojik baba olmadığına *“ispatlanmış sayılmasına”* ilişkin talepleri, kişisel kökenini bilmeye ilişkin talepte bulunanın üstün menfaatini temelde bastıramaz. Bu durum karşısında davacıdan, kökeni hakkında güvenli bir şekilde elde edebileceği (BGE 134 III 241 s. 247) daha ayrıntılı bilgi edinme ihtiyacını ortaya koymasını beklemek hukuka uygun değildir (Jäggi kararı Parag. 40). Kaldı ki davalının kişisel haklarının ciddi bir şekilde ihlâl edilmiş olacağı hususu gerçekçi bir durum olarak da gözükmemektedir.

5.4.3 Kan alımında ve de benzer şekilde deri örneğinin alımında olağanüstü sağlıksal rizikolar mevcut değilse; vücut bütünlüğüne ilişkin hafif bir müdahaleden bahsetmek gerekir (BGE 124 I 180 2d S.82; BGE II 259 E.3.3.S.369). Öncelikle testin uygulanmasının 90 yaşındaki davalının sağlığını olumsuz etkileyeceği ve bunun orantısız olduğuna ilişkin dayanak noktaları bulunmamaktadır. Ayrıca, diğer davalı (anne) çocuğunun kökeninin açıklanmasına ilişkin talep hakkına karşı herhangi bir itiraz ileri sürmemiş olup, davacı da ilk derece mahkemesinin yaptığı menfaat karşılaştırmasının esas alınmasına haklı olarak itiraz etmiştir. Zira davacının kökenini öğrenme hakkı korunmaya değer bir menfaat olup; böyle bir hak orantılılık ilkesi gerekçesiyle engellenemez.

5.5 Yapılan açıklamalara göre; kişisel kökenin tespiti için bilgi edinme hakkı esas alınarak açılan dava haklıdır ve kabul edilmelidir. Bu noktada dosya ilk derece mahkemesine geri gönderilmelidir ki; böylece davaya katılmaya yükümlü olanlar karşısında talebin uygulanması için gerekli düzenlemeler, yargılamanın kuralları ve katılma yükümlülüğü için gerekli icraî araçlar kural olarak kanton hukuku tarafından belirlenecektir (karş. MEIER/STETTLER, a.a.O., Rz. 215; Urteil 5P.444/2004 vom 2. Mai 2005, E. 3.3, FamPra.ch 2005 S. 944 f.).

KÖKENİNİ ÖĞRENME HAKKI İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE BGE 134 III 241 KARARI İLE İLGİLİ KISA BİR DEĞERLENDİRME

A. Kökenini Öğrenme Hakkının Hukukî Niteliği, Özellikleri ve Kapsamı

Dünyada birçok ülkede çocuğun² genetik ana/babasının kimliği ile ilgili gerçek bilgilere ulaşmasının, kişiliğin gelişimi açısından psikolojik, sosyal ve ahlakî bir gereklilik olduğu kabul edilmektedir³. Türkiye'nin taraf olduğu bazı ulus-

² Bu çalışmadaki “çocuk” kavramı, reşit olmayan kişiyi ifade etmek üzere değil, yalnızca bir ana-babadan türeyen kişiyi ifade etmek üzere kullanılmıştır.

³ Henning von Sethe; **Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstam-**

lararası sözleşmelerde⁴ de özel olarak düzenlenmiş ve İsviçre’de anayasal bir hak olarak tanınmış olan kökenini öğrenme hakkına⁵ ilişkin ülkemizde özel bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye’nin taraf olması sebebiyle doğrudan uygulanabilir nitelikte olan söz konusu uluslararası sözleşmeler ve çevirisini yapmış olduğumuz İsviçre Federal Mahkemesi kararında da atıf yapılan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8.maddesi⁶ ve buna paralel bir düzenlemeyi içeren T.C. Anayasası’nın 17.maddesi⁷ kökenini öğrenme hakkının Türk hukuku bakımından hukukî temelini oluşturmaktadır⁸. Gerçekten de kökenini

mung aus der Sicht des Kindes, Duncker & Humblot, Berlin, 1995, s. 57. 2004 yılında İsviçre’de yapılan bir çalışmada ankete katılan hukukî ana/babanın %61’i çocuklarına hangi yöntemle dünyaya geldiklerini açıkladıklarını; %26’sı da açıklamaya niyetli olduklarını belirtmişlerdir. A. Lalos/Gottlieb/O. Lalos; **“Legislated right for donor-insemination children to know their genetic origin: a study of parental thinking”**, Human Reproduction Vol.22, No.6, 2007, s. 1759 vd. Dünyada birçok ülkede (örneğin Avusturya, İsviçre, Norveç, Hollanda, Yeni Zelanda, Finlandiya) sperm, yumurta ve embriyo bağışında donörün mutlak şekilde gizli kalmasını önleyen yasal düzenlemeler mevcuttur. Geniş açıklamalar için bkz: A. Lalos/Gottlieb/O. Lalos; s. 1760.

⁴ BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989’da kabul edilen ve Türkiye’de de 27.1.1995 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 7. maddesi: *“Çocuk doğumdan hemen sonra derhal nüfus kütüğüne kaydedilecek ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde ana-babasını öğrenme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olacaktır”*. 5.12.2001 tarihinde Lahey’de imzalanan ve Türkiye’de de 19.04.2004 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Çocukların Korunması ve Ülkelerarası Evlât Edinme Konusunda İşbirliğine Dair Sözleşme’nin 30. maddesinin 2. fıkrasındaki: *“Yetkili makamlar, çocuğu veya temsilcisinin bu bilgilere, o devletin kanunlarının müsaade ettiği ölçüde gereken rehberliği yaparak erişmesini sağlayacaklardır”* ibaresiyle kökenini öğrenme hakkının kullanılmasına için devlete aktif bir görev yüklenmiştir. Kökenini öğrenme hakkı, genetik özelliklerini idame ettirme hakkı ve genetik miras hakkı, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 26.01.1982 tarihli ve 934 sayılı Genetik Mühendisliğine İlişkin Tavsiye Kararı çerçevesinde de korunmaktadır. Bireyin genetik hakları bakımından, müdahale edilmemiş bir genetik kökene sahip olma hakkı da, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 1986 yılı ve 1046 sayılı Tavsiye Kararıyla koruma altına alınmıştır.

⁵ İsviçre Federal Anayasası (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft) m.119/2-g: *“Herkesin kökeniyle ilgili bilgilere ulaşmaya hakkı vardır”*. Almanya’da ise kökenini öğrenme hakkı, çoğunluk görüşe ve uygulamaya (NJW 1989, S. 1594) göre, aile mefhumu, soybağı ile olan yakın bağlantısı ve kişiliğin gelişimindeki etkisi nedeniyle Anayasa m.2/f.1 çerçevesinde değerlendirilmesi gereken kişilik hakkının bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı yazarlar da, kökenini öğrenme hakkının doğrudan Anayasa’nın 1.maddesiyle korunan insan onuru kavramının içinde yer alan temel haklardan biri olduğunu savunmaktadırlar. Geniş bilgi için bkz: Sethe, s. 70 vd.

⁶ AİHS. m. 8/f.1: *“Herkes özel hayatına, aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir”*.

⁷ T.C. Anayasası m. 17; *“Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir”*.

⁸ Başak Baysal; **“Çocuğun Kökenini Öğrenme Hakkı”**, Prof. Dr. Rona Serozan’a Armağan,

öğrenme arzusu, bir kişi için sadece genetik anne-babasının kimlik bilgilerine erişiminde sağladığı basit bir tatmin duygusundan ibaret olmayıp, onu toplum içinde “öteki”leşme duygusundan uzaklaştırarak kendini tanımlamasına ve kişiliğinin gelişmesine katkı sağladığı için son derece önemlidir⁹. Nitekim kökenini ya teknik imkânsızlık (*örneğin terk edilmiş çocuklar*) ya da hukukî sebeplerle öğrenemeyen çocuklar sadece gerçek anne/babaları ile kişisel ilişki kurmaktan mahrum kalmamakta, ayrıca diğer kan hısımları olan akrabaları ile kişisel ilişki kurmaktan ve tıbbî özgeçmişlerini öğrenmekten de mahrum kalmaktadırlar¹⁰. Özellikle genetik mirasın bilinmesi ile birçok kalıtsal, kronik hastalığın önceden tanınması ve bu hastalıklara karşı gerekli önlemlerin alınması sağlanabilmektedir. Öte yandan kökenini öğrenme hakkının tanınması, çocuğun kendisiyle arasında evlenme engeli olan genetik ana/babasının ve hatta onların vasıtasıyla kardeşlerinin kimliklerini öğrenmesini de sağlayacağından ötürü nesillerin sıhhatini temin etmek açısından da bir gerekliliktir¹¹. Bugün artık bu ve benzeri amaçlarla, üyelerinin genetik ana ve/veya baba, onların üst soyu ve hatta beşinci dereceye kadar olan akrabaları (kuzenin çocuğuna kadar) ile eşleşme sağlayabilecek DNA testlerini gerçekleştirip, elde ettiği verileri veya üyelerinin daha önce yaptırmış olduğu testlerin sonuçlarını veritabanı hâline getirerek kökenini bulmak isteyen kişilere hizmet veren birçok web sitesine rastlamak mümkündür¹². Kişiliğin gelişiminde sosyolojik ve psikolojik büyük rol oynayan bu hakkın kullanımı, çocuğa genetik ana babasına ilişkin elde ettiği bilgilere göre kişisel statüsünün değiştirilmesini yani soybağının değiştirilmesini ve buna bağlı olarak malvarlıksal bazı taleplerde bulunma (miras, nafaka gibi) hakkı vermemektedir¹³.

Cilt:1, 1. b.s., İstanbul, 2010, s. 513-514, 533.; Melike Belkis Aydın; **Yapay Döllenne Tekniklerinin Soybağı Hukuku ve Kişilik Hakkı Bakımından Sonuçları**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir, 2013, s. 122.; Yasemin Erol; **Yapay Döllenne Yöntemleri ve Taşiyıcı Annelik**, Ankara, 2012, s. 135-136. Mehmet Ali Zengin, **Biyoloji Uygulamaları ve Tıbbî Müdahaleler Karşısında İnsan Haklarının Korunması**, Ankara, 2012, s. 134.

⁹ Rona Serozan; **Çocuk Hukuku**, Genişletilmiş 2. bası, İstanbul, 2005, s. 185, dn.1.

¹⁰ Avustralya’da sperm bankasından alınan üreme hücresiyle dünyaya gelen Damian Adams, kimliğindeki ‘baba ismi’ hanesine “bilinmiyor” yazılması için mahkemeye başvurdu. Adams, bu talebinin gerekçesi olarak, kimlik bilgisinin gerçeğe aykırı olmasının kendisinde topluma karşı sahtekâr duygusu uyandırdığını; bunun da kendisini kişiliksizleştirdiğini ileri sürmüştür. Daha önce İngiltere’de de benzer bir taleple 26 yaşındaki Emma Creswell tarafından yapılan müracaat 6 yıl sonra mahkemece kabul edilmişti. Bkz: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2744653/Man-conceived-using-anonymous-donor-sperm-wants-Australian-birth-certificate-changed-fathers-says-UNKNOWN.html>

¹¹ Zengin, s. 133-134.

¹² Bkz: <https://www.familytreedna.com/>; <https://www.donorsiblingregistry.com/> erişim tarihi: 25.02.2016

¹³ Simone Schönberger; **Das Recht auf Kenntnis der eigenen Abstammung**, Lausanne,

Söz konusu İsviçre Federal Mahkemesi kararında belirtildiği üzere kökenini öğrenme hakkı, çocuğun genetik ana-babasının kimlikleri hakkında bilgi edinmesini kapsayan mutlak bir kişilik hakkıdır (bkz. yuk: Parag 5.3.1 ve 5.4)¹⁴. Söz konusu bu hak herhangi bir şarta bağlı kılınamaz, feragat edilemez ve herhangi bir hak düşürücü sürenin geçmesiyle de kaybedilemez nitelikte kişiliğe sıkı surette bağlı bir kişilik hakkıdır (bkz. yuk: Parag.5.2.2). Aynı şekilde Türk hukukunda da Anayasa ile teminat altına alınan kişiliğini geliştirme hakkının uzantısı olan kökenini öğrenme hakkının Türk Medenî Kanunu'nun 23. maddesinde düzenlenmiş olan kişilik hakkı çerçevesinde de koruma altında olduğu kabul edilmektedir¹⁵. Bunun sonucu olarak da bu hakkın dava yoluyla, soybağının reddi veya babalık davasından *bağımsız olarak* ileri sürülebileceği ve aynı zamanda da soybağının reddi veya babalık davası bakımından geçerli olan hak düşürücü sürelerin bu hakkın ileri sürülmesi bakımından geçerli olmayacağı görüşü uygulamada ve doktrinde hâkimdir¹⁶.

Bilindiği üzere, kişilik hakları devredilemez, önceden feragat edilemez, hukuka veya ahlâka aykırı olarak sınırlanamaz olup, kural olarak kişinin ölümüyle sona erer ve mirasçılara geçmez. Ancak genel olarak soybağına ilişkin davalara bakıldığında –*örneğin babalık davası açma hakkı, tanımanın iptalini isteme hakkı* - bu hakların kişivariğine dâhil haklardan olmasına rağmen, her birinin mutlak olarak ölümle son buldukları söylenemez¹⁷. Örneğin, TMK.m.298/f.1'e göre, tanımanın iptalinde tanınan çocuğun ölmesi hâlinde, bu dava mirasçıları tarafından açılır. Yine soybağının reddi davasında TMK.m.291/f.1'e göre, kocanın ölmesi hâlinde dava açma hakkı, kocanın altsoyu, anası, babası ve baba olduğunu iddia eden kişiye tanınmıştır. Kökenini öğrenme hakkı da –yasal bir istisna öngörülmediği sürece- hak sahibinin ölümüyle sona erecek olup, mirasçılara geçmez. Ancak bunun dışında kanaatimizce kökenini öğrenme hakkı-

2007/2008, s. 6-7.; Baysal; s. 532, dn. 140.

¹⁴ Alman Hukukunda da aynı yönde bkz: Sethe; s. 62.

¹⁵ Baysal, s. 496, 514; Aydın, s. 117-118.

¹⁶ BGE 134 III 241. Regina E. Aebi-Müller, “*Abstammung und Kindesverhältnis - wo stehen wir heute?*”, in: Festgabe zum Schweizerischen Juristentag 2007, Zürich 2007, S. 129, Sethe; s. 126; Baysal; s. 512, 532; Aydın, s. 123.

¹⁷ Babalık davasında çocuğun ölümü halinde, dava hakkının mirasçılara intikal edip etmeyeceği meselesi doktrinde tartışmalıdır. Tartışmalar için bkz: Dural/Öğüz/Gümüş; **Türk Özel Hukuku- Cilt III- Aile Hukuku**, 9.b.s., Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 291; Tuba Kutoğlu; “**Türk Mevzuatında ve İçtihatlarında Babalık Hükümü**”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 12, Özel S., 2010, s. 960. Çoğunluk görüşüne göre, çocuğun altsoyu, miras ve nafaka menfaati dikkate alınarak, babalık davası açma hakkının mirasçılara geçeceği kabul edilmektedir. Dural/Öğüz/Gümüş; s. 291, dn. 157'de anılan yazarlar; Aynı ve aksi yöndeki Yargıtay kararları için bkz: Kutoğlu; s. 960.

nın çocuğa herhangi bir malvarlıksal talepte bulunma hakkı vermediği dikkate alındığında, söz konusu bu hakkı çocuktan bağımsız olarak onun altsoyu da kendilerine ait bir hak olarak kullanabilmelidirler¹⁸. Buna göre örneğin, heterolog yapay dölleme yoluyla dünyaya geldiğini öğrenen bir kişi kökenini öğrenme hakkını kullanmak istemese bile, onun çocuğu kendisine ait bir hak olarak babasının genetik ana ve/veya babasını öğrenebilmelidir.

Kökeni öğrenme hakkı, kişinin öncelikle genetik ana ve babası dâhil üstsoyu ile ilgili bilgi edinmesini kapsamakla beraber, doktrinde genetik annenin ve doğuran (*biyolojik*) annenin birbirinden farklı kişiler olma ihtimalinin bulunduğu taşıyıcı annelik uygulaması bakımından taşıyıcı annenin kimliğini öğrenmeyi de kapsamı gerektiği savunulmaktadır¹⁹. Bunun dışında kişinin *altsoyuna* ilişkin bilgileri öğrenme hakkı konusunda Alman hukukunda eski bir görüşe göre, bir çocuğun dünyaya gelmesine bilerek ve isteyerek sebep olan kişinin sonradan bu çocuğun kendinden üreyip üremediğine ilişkin bilgi edinme hakkı, kişiliğinin gelişimine katkı sağladığı gerekçesiyle korunmaya değer bir menfaat olarak değerlendirilmemektedir²⁰. Buna göre, böyle bir hakkın varlığı kabul edilse bile, şu anki pozitif hukuk sisteminde soybağının reddi davalarından bağımsız olarak *“altsoyun kimliğini öğrenme”* taleplerini karşılayacak bir dava türü tanımlanmış değildir. Ancak Alman Anayasa Mahkemesi 2003 yılında verdiği bir kararda *“her ne kadar çocuğun kökenini öğrenme hakkı, kişiliğinin geliştirme hakkının parçası olarak kişilik haklarının içerisinde değerlendiriliyorsa, aynı şekilde bir kişinin kendinden üreyen çocuğunun kimliğini öğrenme hakkı da kişinin kendi soyuna ait insanlarla ilişki kurması hakkı çerçevesinde görülerek, Art. 1 1 GG’de düzenlenen insan onuru kavramı kapsamında korunmaya değer görülmelidir”* diyerek yeni bir tartışmaya da öncülük etmiştir²¹. Bir başka görüşe göre; kişinin üstsoyunu kapsamına alan kökenini öğrenme hakkının, kişiliğinin gelişiminin önemli bir unsuru olarak görülmesinin sebebi, söz konusu kişinin kendisi ile genetik ve yaşamsal geçmişi arasındaki bağın kendi iradesi dışında koparılmış olması ve bu durumun da hem sosyolojik hem

¹⁸ Krş: Daniel Elbel; **Rechtliche Bewertung anonymer Geburt und Kindesabgabe**, Frank&Timme, Berlin, 2007, s. 108. İsviçre Federal Mahkemesi hataen tanıma gerekçesiyle tanımanın iptalinin mümkün olamayacağına karar verdikten sonra kökenini öğrenme hakkının sadece genetik anne veya babanın öğrenilmesini değil, üstsoyu dâhil bütün akraba ilişkilerinin öğrenilmesini de kapsadığına ilişkin davacının anayasaya aykırılık itirazında bulunmadığını dikkate alarak konuya ilişkin karar vermekten imtina etmiştir. Bkz: BGE 5A_412/2014, 18.08.2014.

¹⁹ Baysal; s. 519.

²⁰ Geniş açıklamalar için bkz: Elbel; s. 161-162.

²¹ BVerG NJW 2003, S. 2151 (2154). Karar için bkz: Elbel; s. 160-161.

de psikolojik olarak kendisini tanımlayabilmesinde engel olarak görülmesidir. Bu çerçeveden bakıldığında, altsoyu öğrenme hakkı da, kişinin kendi bilgisi dışında –*bebek sandığı uygulamasında veya annenin anonim doğum hakkını kullanarak doğum yaptığı hâllerde*²² v.s.- dünyaya gelmiş ve kendisinden bağı koparılmış olan çocuğuna ilişkin bilgileri öğrenmesini kapsamına alacaktır²³. Alman Anayasa Mahkemesi daha sonra 2007 yılında bir kişinin soybağını reddetmeksizin sadece genetik baba olup olmadığını öğrenmek istemesi üzerine açtığı davada, bireylerin kişiliğinin gelişimini sağladığı ve sürdürdüğü özel hayatının bir bütün olarak korunmasının insan onurunun gerekliliği olduğuna karar vermiştir. Buna göre altsoyun öğrenilmesi hakkı da kişilik hakları içinde yer almakta olup, bu hakkın çocuğun üstün yararı ve annenin de özel hayatının dokunulmazlığının ihlâl edilmemesi şartıyla kullanılabilmesine karar vermiştir²⁴. Bununla beraber, özellikle heterolog döllenme yoluyla dünyaya gelen çocuklar ile evlât edinilen çocukların üstün yararı gözetilerek bu çocuklara karşı da altsoyunu öğrenme hakkının ileri sürülemeyeceği kabul edilmektedir²⁵. Altsoyun öğrenilmesi hakkının bir diğer sınırı olan annenin özel hayatının dokunulmazlığı ise çoğunlukla annenin başkasıyla evli olduğu durumlarda gündeme gelmektedir. Annenin özel hayatının korunmasına ilişkin sınır dikkate alındığında, altsoyu öğrenme hakkına sahip kişiler, sadece evlilik birliği içinde olup çocuğun kendisinden olmasından yana şüphe duyan ve soybağını reddetmek istemeyen hukukî babaya indirgenecektir ki; bu da nesillerin sıhhati, kişiliğin gelişimi ve insan onuru kavramları ile sağlanmak istenen amacı karşılamaya yetmeyecektir. Bu ve benzeri sebeplerle, Alman hukuk doktrininde babalık karinesine ilişkin hükümlerin, genetik babanın çocuğun hukukî babasıyla olan soybağını reddetmeksizin çocuğunun kimliğini öğrenmesinde engel oluşturduğundan hareketle, - evlât edinmeye ve heterolog döllenmeye ilişkin hükümler hariç tutularak- BGB § 1592 hükmünün “*Bir çocuğun babası, onun döllenmesini sağlayan kişidir*” şeklinde değiştirilmesi teklif edilmektedir²⁶. Ka-naatimizce de kişinin altsoyunu öğrenme hakkı, kökenini öğrenme hakkı gibi

²² Bu konudaki açıklama için bkz: aşa. dn. 45.

²³ Geniş açıklamalar için bkz: Elbel; s. 162.

²⁴ BVerG NJW 2007, 753. Geniş açıklamalar için bkz: Bernd Süß; **Die Feststellung der Vaterschaft unabhängig von Anfechtungsverfahren**, Vol. 5032, Marburg, 2009, s. 33 vd

²⁵ Amerika'nın Victoria eyaletinde sperm bağışçısı Ian Smith kimliklerini bilmediği yedi tane çocuğu olduğunu öğrenmesi üzerine kendisi gibi genetik çocuklarını arayan donörleri bir araya getirmek amacıyla “*Madmen*” isimli bir grup kurmuştur. Bkz: <http://www.news.com.au/lifestyle/parenting/sperm-donor-fathers-reveal-struggle-of-not-knowing-who-their-kids-are/story-fnet085v-1227456975698>. Facebook sayfaları için bkz: <https://www.facebook.com/SearchingC11/?fref=nf> erişim tarihi: 25.02.2016

²⁶ Ayrıntılı açıklamalar için bkz: Süß; s. 118. vd.

ayrı bir kişilik hakkı olarak değerlendirilmelidir. Buna göre örneğin çocuğun kendisinden olmadığına ilişkin ciddi kanaat uyandırmaya elverişli delillere sahip olan hukukî baba -soybağını reddetmeksizin- çocuğun kendinden olup olmadığını öğrenme hakkına sahip olmalıdır. Ancak çocuğun üstün yararı ve vücut bütünlüğünün korunması gibi sınırlar bu hakkın kullanımında gözetilmelidir.

B. Kökenini Öğrenme Hakkının Dava Yoluyla Kullanılması

Kökenini öğrenme hakkının kullanımı dava açılması şartına bağlı olmamakla beraber, kökene ilişkin bilgilere ulaşmak birtakım genetik incelemeler yapılmasını gerektireceği ve bu incelemelerin yapılmasına davalı veya davalıların rıza göstermemesi hâlinde mahkeme kararına ihtiyaç duyulacağı için, söz konusu hakkın dava yoluyla kullanılması gündeme gelmektedir²⁷. Bu çerçevede kökenini öğrenme hakkından;

- evlilik birliği dışında doğan çocuklar²⁸,
- nüfus kayıtlarında veya resmî makamlarda hiçbir kaydı olmayan terk edilmiş çocuklar
- evlilik birliği içinde doğmakla beraber genetik ana ve/veya babasının gerçekte hukukî ana ve/veya babasından biri olmadığıni öğrenen çocuklar²⁹
- evlât edinilen çocuklar ve
- heterolog yapay dölleme teknikleri yoluyla dünyaya gelen çocuklar yararlanabilir³⁰. Yukarıda çevirisini yaptığımız Federal Mahkeme kararına konu olayda da davacı evlilik birliği içerisinde doğmuş olup, hukukî babasının gerçekte genetik babası olmadığını öğrenmesi üzerine kökenini öğrenme hakkını hukukî ana-babasına karşı açtığı soybağının reddi davasında ek bir talep olarak ileri sürmüştür (bkz. yuk: Parag. 5.2.2). Buna benzer durumlarda Türkiye'de de sıkça karşılaşılmaktadır. Öyle ki; doğuran kadının yerine, ismarlayan kadın adına hastaneye kimlik bildiriminde bulunulup, sanki o doğurmuş gibi çocuk onun (ve baba olarak kocasının) nüfusuna kaydettirilebildiği gibi, genetik babanın yerine farklı bir kişi de baba olarak nüfusa kaydettirilebilmektedir. Bu gibi durumlarda Yargıtay uygulamasına göre; çocuk gerçek anne ya da babası

²⁷ Schönerberger; s.26.

²⁸ Sethe; s. 26-31.

²⁹ Samantha Besson; "Das Grundrecht auf Kenntnis der eigenen Abstammung", ZSR, 2005, s. 39-40; Sethe; s. 24-26.

³⁰ Schönerberger; s. 5-6.; Sethe; s. 34-40.

olduğunu iddia ettiği kişilerin kimlik bilgilerine sahip ise, hatalı anne adının düzeltilmesi için nüfus kaydının düzeltilmesi davası (5490 sayılı NHK. m. 36/la); hatalı baba adının düzeltilmesini sağlamak üzere de babalık davası açabilecektir³¹. Yargıtay uygulamasına göre bu tarz davalarda, mahkeme gerçek anne veya baba olduğu belirtilen kişilere ilişkin sunulan taraf beyanları ile yetinmeyerek genetik inceleme yapılmasını sağlamak zorundadır³². Yine bu durumda Türk Ceza Kanununun 231. maddesine göre; “Bir çocuğun soybağını değiştiren veya gizleyen kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”³³ Nüfus kaydının düzeltilmesi yahut babalık davalarından farklı olarak kökenini öğrenme talebiyle açılan davada, çocuk edindiği bilgi ve deliller çerçevesinde gerçek annesi ya da babası olduğunu düşündüğü kişilerin genetik anne ya da babası olup olmadığını öğrenmekle yetinecektir. Bunun dışında, yukarıdaki Federal Mahkeme kararına konu olayda olduğu gibi çocuğun hukukî babasının genetik babası olmadığı yönünde ciddi kanaat uyandıracak delillere sahip olup da gerçek babasının kim olduğunu bilmediği durumlarda da kökenini öğrenme hakkını kullanabilecektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, kişinin kökenini öğrenme hakkını ileri sürmesi herhangi bir hak düşürücü süreye bağlı olmadığı için, söz konusu hak ilgili kişilere karşı *her yaştaki* çocuk tarafından ileri sürülebilir³⁴. Kökenini

³¹ Y. 18. HD. E. 2014/12202, K. 2015/286, T. 13.1.2015. (Kazancı İçtihat Bankası).

³² Y. 18. HD. E. 2014/7595, K. 2014/14283, K. 16.10.2014; (Kazancı İçtihat Bankası)

³³ Türk hukukunda evlilik dışında doğan çocuğun annesinin, çocuğun babasının kimliği hakkında susmasının bu suçtan dolayı sorumluluk doğurmayacağı yönünde bkz: Özlem Yenerer Çakmut; **Soybağının Belirlenmesi ve Ceza Hukukunda Çocuğun Soybağını Değiştirme Suçu**, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 208-209. Fransa’da kadının doğumda anonim kalma hakkı korunduğu gibi, babasının kimliğini açıklamaya da zorlanamamasına rağmen, Almanya’da doğuran kadının anonim kalma hakkı bulunmadığı gibi, babasının kimliğini de açıklamaktan imtina etmesi bazı cezaî yaptırımlara tâbidir. Besson; s. 43.

³⁴ İsviçre ve Almanya’da evlât edinilen veya heterolog yapay dölllenme yöntemleri ile dünyaya gelen çocuklar bakımından bu hakkın kullanma yaşına alt bir sınır getirildiği görülmektedir. İsviçre Medenî Kanunu m. 268c hükmüne göre, evlât edinilen çocuk kökenini öğrenme hakkını 18 yaşına geldiğinde kullanabileceği gibi, eğer haklı bir menfaati varsa bu bilgilere on sekiz yaşından önce de ulaşabilir. Alman hukukunda da Evlât Edinmeye Aracılık Yasası (*Adoptionsvermittlungsgesetz*) § 9b l’a göre, evlât edinmeye aracılık yapan kurum, aracılık yapılan her bir evlât edinmeye ilişkin doküman ve kayıtları doğumdan itibaren 60 yıl saklamakla yükümlüdür. Yine aynı maddeye göre, aracılık kayıtları çocuğun menfaati gerektiriyorsa yasal temsilcisinin rızasıyla; yahut 16 yaşını doldurmuşsa çocuğun kendisi de genetik bilgilerini talep edebilecektir. Evlât edinmeyle ilgili olarak Almanya’da da Kişisel Durum Siciline İlişkin Kanun’un § 61 II hükmüne göre, 16 yaşından itibaren çocuk anne ve babasının isimlerinin yazılı olduğu, doğum kaydının düşüldüğü kişisel durum siciline bakabilecektir. Benzer yönde bir hüküm Türk hukukunda bulunmadığı için evlât edinilen çocuk herhangi bir yaş vb. sınırlama olmaksızın biyolojik ana-babasıyla ilgili bilgilere ulaşabilecektir. Bay-sal, s. 528. İsviçre’de buna benzer şekilde Tıbbî Destek Alınması Yoluyla Üreme Kanunu m.

öğrenme hakkı kişiye sıkı surette bağlı bir hak olmasının yanında, ayırt etme gücüne sahip küçük veya kısıtlı, sonuçları itibarıyla kendisini yükümlülük altına sokmayacak olan söz konusu davayı veli/vasi ya da kayyımın rızasına ihtiyaç duymaksızın bizzat kendisi açabilir. Ayırt etme gücüne sahip olmayan çocuğun dava açabilmesi için varsa velisinin rızası, velisi yoksa kendisine kayyım atanması gerekecektir. Kanaatimizce, kökenini öğrenmeye ilişkin davada çocuk, babalık davasında olduğu gibi TMK.m.304'de öngörülen malî hakları talep edemeyeceği için, ananın da çocukla menfaat çatışması olmayacağı için tam ehliyetsiz çocuğun açacağı davada ana kayyım olarak atanabileceği gibi, veli olarak da ananın rızasının aranması mümkün olabilecektir.

Bunun dışında hemen ifade etmek gerekir ki; açılacak bu dava soybağının tespiti için açılan davalardan bağımsız olacağı için yargılamanın usûlü ve koşulları noktasında herhangi bir özel yasal düzenleme bulunmamaktadır. Soybağının reddi ya da babalık davasından bağımsız olarak kökenini öğrenme hakkının ileri sürüldüğü tespit davasının kişilik hakkını koruyucu *sui generis* dava (*kendine özgü dava*) niteliğinde olduğu gerek doktrinde gerekse de uygulamada kabul edilmektedir³⁵ (bkz. yuk: Parag. 5.3.2). İsviçre Federal Mahkemesi kararı incelendiğinde; kökenini öğrenme talebinin ileri sürüldüğü davanın soybağının reddi davasından bağımsız açılması hâlinde; *-soybağına ilişkin davalarının sonuçları devreye girmeksizin-* soybağına ilişkin davalarda uygulanan tıbbî araştırma ve incelemelere “katılma yükümlülüğü” getiren hükmün (ZGB Art. 254 Abs. 2)³⁶ bu davada kıyasen uygulanması, söz konusu davaya “*sui generis*” nitelik kazandıran sebeplerden biri olarak görünmektedir. Bir diğer sebep de, kökeni öğrenmeye ilişkin davanın, soybağına ilişkin davalarda geçerli olan hak düşürücü sürelerle tâbi olmamasıdır.

27'ye göre de, çocuğun kural olarak sperm bağışçısına ilişkin bilgilere kural olarak 18 yaşına geldikten sonra ulaşabileceği öngörülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de **Jaggi v. İsviçre** davasında (no. 58757/00- 13.7.2006) *davacının 60 yaşında olmasının, kişiliğini geliştirme hakkının uzantısı olan kökenini öğrenme hakkını kullanmasını engellemeyeceğini; tam aksine davacının 60 yaşında kökeni öğrenme talebinde bulunması ve bundan önce de birçok girişimde bulunmuş olması, -tıbben belgelenmiş olmasa bile- onun bu zamana kadar psikolojik ve zihinsel olarak acı çekmiş olduğu anlamına geldiğini* ifade etmiştir. Bkz: **AlHM Jaggi v. İsviçre**, Parag. 40. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi benzer ifadeleri **Godelli v. İtalya** davasında 69 yaşındaki başvurucu için de kullanmıştır. Bkz: (33783/09- 25.09.2012).

³⁵ Bkz: Baysal; s. 532.

³⁶ ZGB md. 254 /f.2 hükmü, 19 Aralık 2008 tarihinde İsviçre Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda (ZPO) değişiklik yapılmasına ilişkin kanunla 1.1.2011 tarihinden itibaren ilga edilmiştir. Ancak benzer şekilde bir katılma yükümlülüğü ZPO Art. 296 hükmünde şu şekilde düzenlenmiştir: “*Hâkim, maddî olguları kendiliğinden araştırır (f.1) . Taraflar ve üçüncü kişiler, soybağının belirlenmesine zorunlu olan ve sağlıkları yönünden tehlike yaratmayan araştırma ve incelemelere katılmakla yükümlüdürler (f.2).*”

Son olarak; kökenini öğrenme hakkına ilişkin dava, görünürdeki hukukî ana/babaya karşı açılacağı gibi³⁷; ana ya da baba olduğu varsayılan kişilere, açtığı soybağının reddi davasının süre vb. sebeplerle reddedilen ana veya babaya ve hatta çocuğa bilgi vermekle yükümlü olan üçüncü kişilere özellikle ilgili sağlık kuruluşlarına, evlâtlık işlemlerine aracılık etmiş kurum ve kuruluşlara karşı da açılabilir³⁸. Türkiye’de ilgili sağlık kuruluşuna açılacak dava özellikle tüp bebek merkezlerinde, gönüllü annenin kendi yumurtası dışında başkasına ait yumurtanın kullanıldığı yahut eşinin spermi dışında başkasına ait spermin eşinin rızası dışında kullanıldığı durumlarda söz konusu olabilir³⁹. Böyle bir durumda, kökenini öğrenmek isteyen çocuk bu talebini ilgili sağlık kuruluşuna yöneltebilir ve genetik anne ya da babasına ait bilginin kendisine verilmemesi hâlinde ise bu sebeple duyduğu acı, üzüntü ve elem dolayısıyla uğradığı manevî zararları TMK m. 25/3, TBK m. 56/1 ve TBK m. 58/1 gereğince zarar verenden tazmin edebilir. Bunun dışında babalık davasının babaya, baba ölmüşse mirasçılara karşı açılacağı öngören TMK. m. 301/f.2 hükmü kökenini öğrenmeye ilişkin dava bakımından da kıyasen uygulanmalı ve baba ölmüşse mirasçılara karşı açılabilir. Yine birden fazla kişinin baba olma ihtimâli varsa, hepsine karşı tek bir dava veya her birine karşı ayrı ayrı dava açılabilir.

C. Kökenini Öğrenme Hakkının Diğer Menfaatlerle Çatışması ve Özellikle Vücut Bütünlüğü Hakkının İhlâli

1-) Genel Olarak

Kişinin kökenini öğrenme hakkının konu edildiği davalarda çözümlenmesi gereken uyuşmazlıklardan birisi de, söz konusu hakkın büyük oranda başka

³⁷ Sethe; s. 120.

³⁸ Schöenberger; s. 22, 25; Ulrike Riedel; **Rechtliche Fragen zu Babyklappen und anonymer Geburt**, [http://www.wernerschell.de/ Rechtsalmanach/Gemeinschaft/Babyklappe-Riedel06.pdf], s. 6. İsviçre Federal Mahkemesi 2002 yılında verdiği kararda Çocuk Hakları Sözleşmesi m.7’de “*çocuk doğumdan hemen sonra derhal nüfus kütüğüne kaydedilecek ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde ana-babasının kimliklerini öğrenme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olacaktır*” düzenlemesindeki “*mümkün olduğu ölçüde*” ifadesinin ebeveynlerinin kimliklerinin tespit edilmelerinin mümkün olduğu durumları kapsadığını ifade etmiştir. Baysal; s. 499-500. Ancak bunun dışında bu ifade, çocuğun enest ilişki ya da tecavüz ürünü olması veya üye devletin evlât edinme veya heterolog yapay dölleme uygulamalarında genetik ana/babanın kimliklerinin gizli kalmasını istemesi durumlarını da kapsamaktadır. Aydın, s. 119.

³⁹ Türkiye’de gündeme gelen ve Kayseri Deniz Postası gazetesinde çıkan “*Öz Bebeği Sandı, Tasiyıcı Annelik Yaptı*” başlıklı haber için bkz: <http://www.denizpostasi.com/haber/kayseriha-berleri/gundem/3930-oz-bebegi-sandi-tasiyici-annelik-yapti.html> erişim tarihi: 25.02.2016

menfaatlerle veya temel nitelikteki haklarla çatışıp çatışmadığı noktasında gündeme gelmektedir⁴⁰. Kökenini öğrenme hakkı ile çatışma hâlinde olabilecek söz konusu menfaatleri; sperm ve yumurta vericilerinin kişisel bilgilerini gizli tutma menfaati, hukukî anne/babanın veya üçüncü kişilerin vücut bütünlüğü hakkı, hukukî anne/babanın sağlık hakkı, evlâtlık veren genetik anne ve/veya babanın özel yaşamını ve kimlik bilgilerini gizleme menfaatleri⁴¹, din ve vicdan hürriyeti⁴², hukukî anne/babanın genetik anne ve/veya babanın olası tacizlerine karşı kimliklerini gizleme menfaatleri, hekimin sır saklama yükümlülüğü, çocuğun üstün yararı⁴³ (*örneğin çocuğun ensest ilişki ya da tecavüz ürünü olması hâllerinde*), DNA testi için ölüden örnek alınması ihtimali karşısında ölünün huzur hakkı (*das Recht auf Totenruhe*) vb. şeklinde sıralamak mümkündür⁴⁴. Söz konusu bu menfaatler arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına en sık konu olanlardan birisi de, annenin doğumda anonim/gizli kalma hakkıdır. Almanya, İtalya ve İsviçre’de çeşitli sebeplerle istenmeyen gebeliklerde annenin çocuğunu sağlıksız koşullarda doğurarak terk ettiği ya da bizzat öldürebildiği vakalar sıklıkla gözlemlendiği için, annenin hastanede doğum yaptıktan sonra kimliğini gizleyerek çocuğu hastanede özel olarak hazırlanmış bebek odalarında terk edebilmesi imkânı özel birtakım yasal dü-

⁴⁰ Besson; s. 42.

⁴¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin *Godelli v. İtalya* davasında (33783/09- 25.09.2012) verdiği karara konu olan olayda, doğduğunda annesi tarafından hastanede terk edilen çocuk, 6 yaşındayken bir aileye evlâtlık verilmiştir. Ancak anne, İtalyan Medenî Kanunu 250. maddesi gereğince kimliğinin gizli tutulmasını talep etmiştir. Davacı çocuk, annesine ait bilgileri öğrenmek için gerek Sosyal Hizmetler Müdürlüğü’ne gerekse de hastane yetkililerine yaptığı başvurulardan olumsuz cevap almıştır ve böylece kimliğini öğrenme hakkından mahrum bırakılmıştır. AİHM, annenin kimliğinin gizli kalmasını tercih ettiği durumlarda İtalyan hukukunun, çocuğun kökeniyle ilgili olan fakat kimlik saptayıcı nitelikte olmayan bilgilerin (*non-identifying informations*) verilmesine ve biyolojik annenin, kendi kimliğinin açıklanmasına ilişkin rıza vermesine imkân tanınmadığından bahisle, çocuk ile anne arasındaki çatışan menfaatler arasında adil bir denge kurulmadığını ifade etmiştir.

⁴² Kan alma ve vermeyi uygun bulmayan Yehova Şahitleri örnek gösterilebilir.

⁴³ Çocuğun üstün yararının kökenini öğrenme hakkına engel teşkil edebildiği durumlarda, donöre ait kimlik saptayıcı nitelikte olmayan birtakım bilgilerin (donörün yaşı, genetik hastalıkları vs.) verilmesine yönelik bir sistemin benimsenmesi teşvik edilmektedir. Bkz: Zengin, s. 133. AİHM Odièvre v. Fransa davasında (2003); her ne kadar Fransanın çatışan menfaatler arasında adil ve uygun bir denge sağlamaya çalıştığına karar vermiş olsa da, davacıya kimlik saptayıcı nitelikte olmayan birtakım bilgilerin (*non-identifying data*) verilmesinin sağlanabileceğini belirtmiştir. (Parag.49).

⁴⁴ Özel yaşamın gizliliği hakkı ile çatıştığı hâller için bkz: Besson; s. 42-43. Çocuğun kökenini öğrenme hakkının ananın özel yaşamının gizliliği, hekimin sır saklama yükümlülüğü ve sperm donörlerinin ve evlât edinenlerin gizli kalma menfaatlerinden daha ağır bastığı yönünde bkz: Serozan; s. 163.

zenlemelerle tanınmıştır⁴⁵. Ancak İtalya gibi bazı ülkelerde annenin gizli kalma hakkı mutlak şekilde korunduğu ve anneye dahi sonradan gizliliğin kaldırılmasını isteme hakkı dahi verilmediği hâlde, örneğin, Fransa’da bu uygulamanın karşısında yer alan kökenini öğrenme hakkını da aynı derecede koruma altına almak için birtakım özel yasal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, “*X adı altında doğum*”un kabul edildiği Fransa’da 23.01.2002 tarihli Aile ve Sosyal Eylem Kanunu (*Code de l’action sociale et des familles*) L222-6’ya göre, biyolojik anne kendi kimliğinin gizliliğinin kaldırılmasını yetkili kuruluşlardan her zaman talep edebileceği gibi doğum sırasında da kapalı bir zarf içerisinde kendi bilgilerini görevli personele verebilir. Yine aynı Kanun’un L224-5 maddesine göre; çocuğu terk eden anne yetkili kuruluşlara kimliğini saptayıcı net bilgiler dışında birtakım bilgiler de (*renseignements non identificatoires*) bırakabilir. Bu bilgiler, anne/babanın sağlık bilgileri, yaşları, fizyolojik görünümleri veya çocuğu yetkili kuruluşlara terk etme sebebi olabilir. Fransa, Avusturya ve Luxemburg’da anne kendi kimliğini gizli tutarak, çocuğu hastanede terk ettikten itibaren iki ay içerisinde isterse tekrar geri alabilmektedir⁴⁶.

İngiltere, Almanya, İsviçre, Hollanda gibi sperm bağışına izin verilen ülkelerde sperm donörünün gizli kalması menfaatinin çatışma hâlinde olduğu kökenini öğrenme hakkının konu edildiği birçok ulusal⁴⁷ ve uluslararası⁴⁸ mahke-

⁴⁵ İsviçre’de annenin kimliğini de gizleyerek çocuğunu hastanede “*pençere*” olarak belirtilen bir bölmeye bıraktığı daha doğrusu terk ettiği “*Babyfenster*” (bebek sandığı) uygulamasına izin verilmektedir. Bu uygulama özellikle olası çocuk ölümlerinin önüne geçebilmek amacıyla teşvik edilmektedir. Zira *Babyfenster* uygulamasından sonra öldürülen veya terk edilen bebeklerin sayısında istatistikî olarak önemli bir düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Bkz: (<http://www.babyfenster.ch/l/statistiken/dank-babyfenster-weniger-tot-aufgefunden-babys/>) Ancak bu uygulama çocuğun kökenini öğrenme hakkını ortadan kaldırdığı gerekçesiyle de eleştirilmektedir: Meier/Stettler, N.403/404, dn.2., Besson; s. 42. Benzer bir uygulama çocukların yaşam hakkını korumak amacıyla Almanya’da “*Babyklappen*” ismiyle uygulanmaktadır. Almanya’da özellikle yardım kuruluşlarının teşvik ettiği [<http://www.spiegel.de/panorama/gesellschaft/debatte-um-babyklappen-mutterschutz-gegen-kinderrecht-a-819666.html>] bu uygulama, çocuğun kökenini öğrenme hakkını ve hatta annenin de çocuğuna tekrar ulaşması imkânını ortadan kaldırdığı için doktrinde eleştirilmektedir. Bkz: Riedel; s. 5. Geniş bilgi için ayrıca bkz: Metin İkizler; “*Hukukî Boyutu İle Almanya’da Bebek Sandığı ve Anonim Doğum Uygulamaları Ve Türkiye’de Durum*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Özel Sayı, 2007, s. 683 vd.

⁴⁶ Laura Maratou-Alipranti; **Anonymous births: a controversial issue**, <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200902/20090210ATT49057/20090210ATT49057EN.pdf>. Fransa için bkz: Aile ve Sosyal Eylem Kanunu Art. L. 224-4

⁴⁷ Bazı İsviçre Federal Mahkemesi kararları için bkz: Besson; s. 45. Almanya için bkz: OLG Hamburg, Urt. v. 6.2.2013 – I-14 U 7/12. Karar için bkz: <http://dejure.org>

⁴⁸ Bkz: AİHM Godelli v İtalya (2012), Odièvre v. Fransa (2003), Jäggi v. İsviçre (2006), Mikulić v. Hırvatistan (2002).

me kararına rastlanılmaktadır. Donör gizliliğinin daha sıkı korunduğu İngiltere gibi ülkelerde ise bu yolla dünyaya gelmiş çocukların psikolojik ve sosyolojik olarak içinde buldukları durum zaman zaman yazılı medyanın da gündemini teşkil edebilmektedir⁴⁹.

Ülkemizde heterolog dölleme teknikleri, “*X adı altında doğum*” veya “*bebek odaları*” uygulamaları kabul edilmediği için bu uygulamaların kökenini öğrenme hakkının kullanılması aşamasında yarattığı menfaat çatışmaları da gündeme gelmeyecektir. Kökenini öğrenme hakkının yukarıda belirttiğimiz menfaatler karşısında sınırlarının kesin ve net kriterlerle belirlenmesi olanaksızdır. Sonuç itibarıyla, çatışma konusu her bir menfaat bakımından somut olayın özellikleri ve çocuğun üstün yararı ilkesi göz önünde tutularak karar verilmelidir.

2-) Vücut Bütünlüğü Hakkının İhlâli

1982 Anayasası m.17/1-2⁵⁰ ile koruma altına alınan vücut bütünlüğü hakkı, kişinin yaşam süresince bedensel ve psikolojik bütünlüğüne yönelik diğer kişilerin ve hatta kendisinin gerçekleştireceği saldırılardan korunmasını sağlamaktadır. Kökeni öğrenme hakkının dava yoluyla kullanılması hâlinde kökenin genetik olarak tespiti için davalı/lar/dan veya üçüncü kişi/lerden hücre analizleri için genetik materyal alınması⁵¹ söz konusu olabilecektir⁵². Öyle ki böyle bir

⁴⁹ “İngiltere’de sperm bankasından alınan spermle doğan çocuk verdiği röportajda: “Keşke dünyaya gelmeseydim” dedi”: <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-2669842/Donor-IVF-baby-says-I-wish-I-d-never-born-Its-great-IVF-taboo-child-feel-never-knowing-biological-parents-For-family-answer-shattering.html>.

⁵⁰ Anayasa m. 17/2: “*Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tabi tutulamaz*”

⁵¹ Vücut bütünlüğü hakkından hak ehliyetine sahip herkes yararlanmaktadır. Bu anlamda bir kişinin ölümünden sonra cesedi üzerinde soybağı tespiti amacıyla tıbbî araştırma yapılması ne vücut bütünlüğünün ihlâli olarak ne de kişinin hatrasına hakaret suçu kapsamında değerlendirilmektedir Vakkas YEĞRİM; “**Kişinin Hatrasına Hakaret**”, TAAD, Yıl: 6, Sayı: 22, Temmuz 2015, s. 478. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne konu olan **Jäggi v. İsviçre** davasında (no. 58757/00- 13.7.2006) başvuranın, biyolojik açıdan babası olduğunu düşündüğü ölmüş bir şahsın bedeni üzerinde DNA testi yaptırmasına izin verilmemiştir. Dolayısıyla başvuran çocuk ile ölmüş olan kişi arasında babalık ilişkisi kurulamamıştır. AİHM, kararında: “*DNA testi için bedene çok fazla müdahale edilmesi gerekmemektedir; kaldı ki aile herhangi bir felsefi ya da dini itirazda da bulunmamıştır ve ayrıca başvuran, ölen şahsın mezarının kira sözleşmesini 1997 yılında yenilemiştir. Eğer sözleşme uzatılmamış olsaydı, ölünün huzur hakkı ve naaşına ait kalıntıların dokunulmazlığı zaten ortadan kalkacaktı. Her halükarda, ölen şahıs 2016 yılında sözleşmenin süresi dolduğunda mezarından çıkarılacaktır*” (Parag. 41) şeklindeki gerekçe ile AİHS’nin 8. maddesinin ihlâl edildiğine hükmetmiştir.

⁵² Türk Ceza Kanunu’nda öngörülen soybağını değiştirme suçunun tespiti için başvurulacak bu yöntemler ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz: Yenerer Çakmut; s. 70 vd

davada, davalı olarak kişinin hukukî ana/babasının DNA tespiti için kan, deri örneği alınması vb. testleri yaptırması gerekebileceği gibi ana-baba olduğu varsayılan üçüncü kişilerin de bu testleri yaptırması gerekebilecektir⁵³. Bugün moleküler genetik analiz genel itibariyle; saç teli, tırnak dokusu veya tükürük sürüntüsü, kan verme ve bunların yanı sıra, yanağın içine kulak çubuğu gibi steril bir araç dokundurularak alınan doku (sürüntü) üzerinden yapılmaktadır⁵⁴.

İşte kökenini öğrenme hakkının kullanılması sonucu yapılacak tıbbî araştırmalarda, vücut bütünlüğü hakkının ihlâl edilip edilmeyeceğini tespit etmek büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla yukarıda çevirisini yaptığımız İsviçre Federal Mahkeme kararı ve bu kararda atf verilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını, Türk hukukundaki mevcut düzenlemeler ışığında analiz etmekte fayda vardır.

Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki; çevirisini yaptığımız Federal Mahkeme kararı, soybağı davalarında bu zamana kadar çoğunlukla fiziksel müdahale yönüyle ihlâl edilip edilmediği ele alınan vücut bütünlüğü hakkını psikolojik bütünlüğe müdahale çerçevesinde de ele aldığı için dikkat çekicidir. Somut olayda, davalının ileri yaşta (90 yaşında) olmasından dolayı yapılacak DNA testinin kendisinin psikolojik sağlığını etkileyeceği yönündeki itirazlarına ve hatta bu yöndeki doktor raporunu mahkemeye sunmuş olmasına rağmen, mahkeme davacının kökenini öğrenme hakkını üstün tutarak, yapılacak genetik testler ile davalının vücut bütünlüğü hakkının ihlâl edilmiş sayılmayacağına karar vermiştir. Açıkça görüleceği üzere, gerçeğin ortaya çıkması aşamasında babanın yaşayacağı ruhsal çöküntü karşısında, çocuğun kökenini öğrenmesi yoluyla sağlayacağı menfaatin korunması tercih edilmiştir. Ancak tam tersi bir durumda Alman Anayasa Mahkemesi 2002 yılında verdiği bir kararda, hukukî babanın genetik baba olup olmadığını öğrenme hakkını, çocuğun genetik babasını öğrenmek istememesi yönünde verdiği kararı üstün tutarak engellemiştir⁵⁵.

Federal Mahkeme'nin kararında öne çıkan bir başka önemli husus da; kararın verildiği tarihte davalının rıza vermekten kaçınması hâlinde davanın aley-

⁵³ Söz konusu yöntemlerle ilgili geniş bilgi için bkz: K. Ali Sonat; **“Soybağının Tespiti Amacıyla İsteğe Dayalı Olarak Yapılan Gen İncelemeleri”**, MÜHF – HAD, C. 19, S. 3, 2013, s. 323 vd. Ayrıca bkz: Yenerer Çakmut;; s. 72 vd.

⁵⁴ Özlem Tüzüner; **“Soybağının Tespiti Davasında Genetik Analize İlişkin Hükümlerden Değerlendirilmesi”**, AÜHFD, 62 (4) 2013: s. 1158.

⁵⁵ NJW 2002, 1748 vd. (Bkz: Memiş/Yıldırım; **“Soybağının Belirlenmesinde Gen Analizlerinin Kullanılması ve Yarattığı Hukukî Sorunlar”**, AÜEHFD, C.VIII, S.1-2, 2004, s. s. 305, dn.80).

hinde sonuçlanabileceğini öngören ZGB. Art. 254 hükmü yürürlükte olmasına rağmen, Federal Mahkemenin davalının vücut bütünlüğünü korumak amacıyla yaptığı ikrarı delil olarak kabul etmeyip, davayı onun aleyhinde sonuca bağlamaktan (onun aslında gerçek baba olmadığına hükmetmekten) imtina etmiştir.⁵⁶ Öyle ki; mahkeme, ileri yaştaki davalının yapılacak genetik testlerin sonucundan psikolojik olarak etkileneceğini ve bu nedenle de kendisinin biyolojik baba olmadığını **“ispatlanmış”** sayılmasına ilişkin talebinin kökenini öğrenme hakkını temelde bastıramayacağını ifade etmiştir (bkz. yuk: Parag. 5.4.2). Zira mahkemeye göre, kökeni öğrenme hakkı aynı zamanda kişinin genetik ana-babasının kimliğiyle ilgili en güvenilir yöntemle bilgi edinmesi hakkını da kapsamaktadır. Öyle ki, bu husus kararda; *“davacıdan, kökeni hakkında güvenli bir şekilde elde edebileceği daha ayrıntılı bilgi edinme ihtiyacını ortaya koymasını beklemek hukuka uygun değildir”* şeklinde ifade edilmiştir. (Bkz: Parag. 5.4.2).

Türk hukukunda ise soybağı davalarında soybağının tespiti amacıyla kullanılan gen incelemesi yönteminin hukukî dayanakları olarak TMK. m. 284/f.1 b.2 ve HMK. m. 292 hükümlerine rastlamaktayız. TMK.m.284/b.2 hükmünde; tarafların ve üçüncü kişilerin, soybağının belirlenmesine zorunlu olan ve sağlıkları yönünden tehlike yaratmayan araştırma ve incelemelere katlanmakla yükümlü oldukları öngörülmektedir. Yine aynı maddede; davalı söz konusu araştırma ve incelemelere rıza göstermezse, hâkimin durum ve koşullara göre bundan beklenen sonucu, onun aleyhine doğmuş sayabileceği ifade edilmektedir. Söz konusu madde hükmü, kişinin rızası olmaksızın kendisinden biyolojik madde alınmaya zorlanamayacağını öngören TMK. m. 23/ f.3 hükmü ile de uyumludur. Ancak 1.10.2011 tarihinde yürürlüğe giren 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun *“soybağı tespiti için inceleme”* başlıklı 292. maddesi ise herkesin sağlık yönünden bir tehlike oluşturmamak şartıyla vücudundan kan veya doku alınmasına katlanmak zorunda olduğu, haklı bir sebep olmaksızın bu zorunluluğa uyulmaması hâlinde, hâkimin incelemenin *zor kullanılarak* yapılmasına karar verebileceği öngörülmektedir. Açıkça görüleceği üzere, soybağına ilişkin davalarda genetik incelemeler yapılmasını gerektiren hâllerde uygulanacak olan söz konusu bu hükümler, ilgililerin inceleme yapılmasından kaçınması hâlinde birbirinden farklı düzenlemeler içermektedir. Doktrinde bir görüş, kanaatimizce de isabetli bir şekilde HMK.m.292 hükmünün TMK.m.284

⁵⁶ ZGB Art. 254 yürürlükte olduğu dönemde İsviçre'de Bern, Jura, Luzern gibi bazı kantonlarda, tıbbî incelemeye katlanma yükümlülüğüne aykırı hareket edilmesi hâlinde cebri yöntemlere başvurulduğu yönünde bkz: Cem Baygın, **Soybağı Hukuku**, İstanbul, 2010, s. 91.

hükmünü zimnen yürürlükten kaldırdığını savunurken⁵⁷, bir diğer görüşe göre de maddi hukuk normu niteliği taşıyan TMK.m.284 hükmünün HMK.m.292 karşısında üstün tutulması gerekmektedir⁵⁸. Yargıtay da hatalı anne adının değiştirilmesine ilişkin davada verdiği 16.10.2014 tarihli kararında, davada taraf beyanlarını yeterli kabul eden yerel mahkeme kararını HMK. m. 292'nin uygulanması gerektiği gerekçesiyle bozmuştur⁵⁹.

Almanya'da, Alman Usul Kanunu § 372a hükmüne göre; soybağının belirlenmesi zorunlu kıldığı sürece herkes özellikle kan grubunun tespiti için kan örneğinin alınmasına katlanmakla yükümlüdür. Ne var ki, haklı bir neden olmaksızın tıbbî araştırmadan kaçınmanın tekrarlanması hâlinde, zor kullanılarak tıbbî araştırma gerçekleştirilir⁶⁰.

İsviçre'de ise yukarıdaki Federal Mahkeme kararında da atıf verilen, soybağının belirlenmesine ilişkin tıbbî araştırmaya "*katılma yükümlülüğü*"nü öngören ZGB Art. 254 hükmü, 28.12.2008 tarihinde Medenî Usul Kanunu'nda değişiklik öngören kanun ile 1.1.2011 tarihinden itibaren ilga edildiği için, söz konusu hükmün yerine bundan böyle ZPO Art. 296 hükmü uygulanacaktır. ZPO Art. 296 hükmü de soybağının belirlenmesinin tıbbî bir araştırmayı zorunlu kılması hâlinde *-bu araştırmanın tarafların ve üçüncü kişilerin sağlığı açısından bir tehlike oluşturmaması şartıyla-* tarafların ve üçüncü kişilerin tıbbî araştırmaya katılmalarını zorunlu kılmaktadır. Yine aynı maddede; tanıklıktan çekinme hükümlerinin uygulanmayacağı ve hâkimin tarafların talepleri ile bağlı olmaksızın hüküm vereceği öngörülmektedir (ZPO Art. 296 f. 2 ve 3).

Sonuç itibarıyla; Türk-İsviçre hukuk doktrinine ve uygulamasına göre, genetik inceleme yöntemlerindeki kolaylık sayesinde gerek psikolojik gerekse de bedensel anlamda vücut bütünlüğü ihlâlinin çoğu kez gerçekleşmiş sayılmayacağı veya bu yöntemlerin sebep olacağı düşük boyutta bile olsa vücut bütünlüğü ihlâlinin, kişinin soybağının en güvenilir yöntemlerle tespit edilme-

⁵⁷ Sanem Aksoy Dursun; "**Soybağının Belirlenmesi Bakımından MK. M. 284 ve HMK. M. 292'nin Değerlendirilmesi**", Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, Yıl 2012, Cilt:8, Sayı: 95-96, S. 120 Vd.; Arif Barış Özbilen; "**Vücut Bütünlüğüne Yönelik Müdahalelerin Hukuka Uygunluğu Bakımından Rızanın Aranmadığı Hâller**", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:12 Sayı: 24 Güz 2013/2 s. 113-115. HMK.m.292'nin TMK.m.284'ü ilga ettiğine ilişkin bkz: Y. 4. CD., E. 2011/5356, K. 2013/6985, T. 11.3.2013. (Kazancı İçtihat Bankası).

⁵⁸ Dural/Öğüz/Gümüş; s. 263. Genetik incelemenin zorla yapılmasının kişilik haklarının ağır ihlâli olduğu yönünde bkz: Memiş/Yıldırım; s. 300.

⁵⁹ Y. 18. HD., E.2014/7595, K.2014/14283, T. 16.10.2014.

⁶⁰ Alman doktrininde söz konusu madde hükmünün sadece kan grubu tespiti amaçlı kan alma ile ilgili olduğu, moleküler genetik araştırmaları kapsamayacak şekilde dar yorumlanması gerektiği yönünde bkz: Memiş/Yıldırım; s. 301, dn. 72.

si yönündeki menfaatinin bastıramayacağını söylemek mümkündür (Bkz: yuk: parag. 5.4.3)⁶¹. Ancak mahkemenin HMK.m.292 çerçevesinde ilgiliyi genetik teste zorlaması; bunun uyuşmazlığın çözümü için zorunlu olması, bilimsel verilere uygun olması ve sağlık yönünde tehlike oluşturmaması gerekmektedir. Buna göre, hâkimin uyuşmazlığın çözümü için genetik testin yapılmasının zorunlu olduğuna elindeki maddî olgular çerçevesinde kanaat etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, evlilik birliği içinde doğup hukukî anne ve/ya babasının aslında genetik anne ya da babası olmadığını öğrenen çocuğun açtığı davada hâkim davacının basit bir şüphesine dayanarak değil, hukukî anne veya babasının gerçekte genetik anne veya babası olmadığı hususunda ciddi kanaat uyandırmaya elverişli maddî olguları ortaya koyması üzerine kan muayenesi, doku alınması veya diğer tıbbî yöntemlerin zorla uygulanmasına karar verebilecektir. Bu husus İsviçre Federal Mahkemesi kararında da “*orantılılık*” ilkesi şeklinde açıkça belirtilmiştir (bkz: yuk. parag. 5.4.3). Orantılılık ilkesi uyarınca yapılacak genetik testler, delil elde etme amacıyla zorunlu ve sağlık açısından ciddi bir tehlike oluşturmadığı sürece hukuka uygun sayılacaktır. Bu çerçevede örneğin babanın kökenini öğrenme hakkını kullanması üzerine genetik test yaptırmak zorunda kalacak olan kişi çocuk ise, çocuğun gerçeği öğrenmesi sonucu yaşayacağı ruhsal çöküntü ve üstün yararı orantılılık ilkesi çerçevesinde araştırılması gereken olgulardan biri olacaktır⁶². Aynı şartlar HMK.m.292

⁶¹ Aynı yönde bkz: Tüzüner, s. 1158. Ayrıca bkz: Y. 18. HD., E.2014/7595, K.2014/14283, T. 16.10.2014 (Kazancı İçtihat Bankası).

⁶² Son yıllarda gerek ülkemizdeki yasal gelişmeler (Anayasa Mahkemesi'nin 25.06.2009 tarihli, 2008/30E., 2009/96 K. sayılı kararı ile soybağının reddine ilişkin TMK.m.289'da öngörülen “*doğumdan başlayarak beş yıllık*” hak düşürücü sürenin iptal edilmesi) ve gerekse de AİHM'de verilen kararlar (Örneğin; Shofman v. Rusya, no. 74826/01, 24 Kasım 2005) yakından incelendiğinde, aile ve soybağı ilişkilerinde biyolojik gerçekliğe dayanan kesinliğin sağlanması ilkesinin (nesillerin sıhhati ilkesi), çocuğun ve ailenin menfaatinin korunmasına ağır basmaya başladığı görülecektir. Bu konuyla ilgili olarak AİHM'in Türkiye ile ilgili olarak Tavlı v. Türkiye davasında (2007) verdiği kararda, özel hayatın korunması kapsamında koruma altına alınan nesillerin sıhhati ve biyolojik gerçekliğin sağlanması ilkesini, çocuğun ve ailenin korunması ilkesinin bir adım önüne taşımıştır. Söz konusu karara konu olayda; başvurusunun 1981 yılında açtığı soybağının reddi davası, 1982 yılında baba olabileceği yönünde varsayımlara dayanan Adli Tıp Enstitüsü'nden alınan rapora dayanılarak ve çocuğun evlilik içi doğmuş olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Bundan belli bir zaman sonra başvurusunun teknolojinin gelişmesine dayanarak 1997 yılında yargılamanın yenilenmesi talebiyle açtığı dava da, bu dava sırasında alınan ve başvurusunun baba olmadığını kesin olarak ispat eden Adli Tıp Enstitüsü raporuna rağmen, söz konusu yeni delilin 1982 yılında mücbir sebep nedeniyle elde edilememiş olması şartını taşımadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Başvurusunun 2002 yılında AİHM'e yaptığı başvuru sonrasında başlayan yargılamada AİHM, Hükümetin Türk yerel mahkemelerinin başvurusunun biyolojik gerçekliğe ulaşmasına ilişkin menfaatinin ziyade, çocuğun ve ailenin menfaatlerini koruduğu savunmasını inandırıcı bulmamıştır. Hatta mahkeme oldukça isabetli bir şekilde, somut olaydaki maddî gerçekliklere (DNA

çerçevesinde genetik testleri yaptırmak zorunda bırakılabilecek üçüncü kişiler bakımından da aranacaktır.

Sonuç olarak kanaatimizce soybağının reddi davası, babalık davası veya anne yönünden nüfus kaydının düzeltilmesi davalarından bağımsız şekilde kullanılabilecek nitelikteki kökenini öğrenme hakkının Türk hukukunda yasal düzenlemeye kavuşturulması ve yargılama usulünün de mevzuatın ilgili kısımlarına yapılacak atıflarla belirginleştirilmesi gerekmektedir. Zira her hak gibi kökenini öğrenme hakkının da, hangi yollarla ve kimler tarafından kimlere karşı yöneltileceği, ilgililerinin tıbbî araştırmaya katılma zorunluluğu ve bu zorunluluğun oluşması için hangi şartların aranacağı gibi meseleler bakımından açıklığa kavuşturulmasının yasal bir gereklilik olduğunu düşünmekteyiz.

SONUÇ

İsviçre’de anayasal bir hak olarak tanınmış olan kökenini öğrenme hakkının, Türk hukukunda Anayasa ile teminat altına alınan kişiliğini geliştirme hakkının uzantısı olarak Türk Medenî Kanununun 23. maddesinde düzenlenmiş olan kişilik hakkı çerçevesinde koruma altında olduğu kabul edilmektedir. Kökeni öğrenme hakkı, kişinin üstsoyunu ve altsoyunu öğrenmeyi kapsamına almakla beraber, genetik annenin ve doğuran (*biyolojik*) annenin birbirinden farklı kişiler olma ihtimalinin bulunduğu taşıyıcı annelik uygulamasında taşıyıcı anneyi de kapsamaktadır. Kökenini öğrenme hakkından; evlilik birliği dışında doğan çocuklar, nüfus kayıtlarında veya resmî makamlarda hiçbir kaydı olmayan terk edilmiş çocuklar, evlilik birliği içinde doğmakla beraber genetik ana ve/ya babasının gerçekte hukukî ana ve/ya babasından biri olmadığını öğrenen çocuklar, evlât edinilen çocuklar ve heterolog dölleme teknikleri yoluyla dünyaya gelen çocuklar yararlanabilir. Kökenini öğrenme hakkına ilişkin dava, görünürdeki hukukî ana/babaya karşı açılacağı gibi; ana ya da baba olduğu varsayılan kişilere, açtığı soybağının reddi davasının süre vb. sebeplerle reddedilen ana veya babaya ve hatta çocuğa bilgi vermekle yükümlü olan üçüncü kişilere özellikle ilgili sağlık kuruluşlarına, evlâtlık işlemlerine aracılık etmiş kurum ve kuruluşlara karşı da açılabilir. Bu dava sadece kökeninin tespiti sonucunu doğurmakla beraber, soybağının reddi veya babalık davalarının yanında ek bir taleple açılacağı gibi, soybağının reddi ya da babalık davalarından

testi) rağmen evlilik içi doğuma dayanan babalık karinesinin üstün tutulmasının, sadece aile ilişkilerinde hukuki kesinliğinin korunmasına ilişkin genel yarar ve başvuranın biyolojik gerçekliğe ulaşmasındaki menfaati değil; aynı zamanda çocuğun da biyolojik babasının kimliğini öğrenmekteki menfaati zedelendiğini tespit etmiştir. (Bkz: Başvuru No.11449/02- TBB Dergisi, Sayı: 86, 2009, s. 469–480).

bağımsız olarak da açılabilir. Her iki durumda da soybağı davalarında genetik inceleme yapılmasını öngören HMK. m. 292 uygulanırken, kökenini öğrenme hakkı talepli tespit davasında soybağı davalarında öngörülen hak düşürücü süreler uygulanmayacaktır.

Kişinin kökenini öğrenme hakkının konu edildiği davalarda çözümlenmesi gereken uyuşmazlıklar, büyük oranda söz konusu hakkın başka menfaatlerle veya temel nitelikteki haklarla çatışıp çatışmadığı noktasında gündeme gelmektedir. İsviçre Federal Mahkemesi kararında (BGE 134 III 241) vücut bütünlüğü hakkını psikolojik bütünlüğe müdahale çerçevesinde ele almış olup, genetik inceleme yöntemlerindeki kolaylık sayesinde psikolojik anlamda vücut bütünlüğü ihlâlinin somut olayda gerçekleşmiş sayılmayacağına karar vermiştir. Buna göre, genetik testlerle gerçeğin ortaya çıkması aşamasında babanın yaşayacağı ruhsal çöküntünün, yani psikolojik bütünlüğün ihlâlinin, kişinin soybağının en güvenilir yöntemlerle tespit edilmesi yönündeki menfaati bastıramayacağını söylemek mümkündür. Zira mahkeme, davalının rıza vermekten kaçınması hâlinde davanın aleyhinde sonuçlanabileceğini öngören ZGB. Art. 254 hükmü yürürlükte olmasına rağmen, davalının kendi vücut bütünlüğünü korumak amacıyla yaptığı ikrarı delil olarak kabul etmeyip, davayı onun aleyhinde sonuca bağlamaktan (onun aslında gerçek baba olmadığına hükmetmekten) imtina etmiştir.

Türk hukukunda da baskın görüşe ve Yargıtay uygulamasına göre, soybağının tespiti amacıyla yapılacak genetik teste rıza göstermeyen ilgililerin bu testleri yaptırmaya zorlanabileceğini öngören HMK. m. 292 hükmünün TMK.m. 284 hükmünü ilga ettiğini söylemek mümkündür. Mahkemenin HMK.m.292 çerçevesinde ilgiliyi genetik teste zorlaması için; bunun uyuşmazlığın çözümü için zorunlu olması, bilimsel verilere uygun olması ve sağlık yönünde tehlike oluşturmaması gerekmektedir. Bu noktada İsviçre Federal Mahkemesi kararında da belirtilen orantılılık ilkesi uyarınca, hâkim davacının basit bir şüphesine dayanarak değil, hukukî anne veya babasının gerçekte genetik anne veya babası olmadığı hususunda ciddi kanaat uyandırmaya elverişli maddi olguları ortaya koyması üzerine davalının sağlığını ciddi tehlikeye sokmaması şartıyla kan muayenesi, doku alınması veya diğer tıbbî yöntemlerin zorla uygulanmasına karar verebilecektir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Melike Belkis; Yapay Dölllenme Tekniklerinin Soybağı Hukuku ve Kişilik Hakkı Bakımından Sonuçları, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir, 2013.

BAYGIN, Cem; Soybağı Hukuku, İstanbul, 2010.

BAYSAL, Başak; “Çocuğun Kökenini Öğrenme Hakkı”, Prof. Dr. Rona Serozan’a Armağan, Cilt:1, 1. b.s., İstanbul, 2010.

BESSION, Samantha; “Das Grundrecht auf Kenntnis der eigenen Abstammung”, ZSR, 2005, s. 39-71.

DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ; Türk Özel Hukuku- Cilt III- Aile Hukuku, 9.b.s., Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014.

DURSUN, Sanem Aksoy; “Soybağının Belirlenmesi Bakımından MK. m. 284 ve HMK. m. 292’nin Değerlendirilmesi”, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, Yıl 2012, Cilt:8, Sayı: 95-96, s. 120 vd.

ELBEL, DANIEL; Rechtliche Bewertung anonymer Geburt und Kindesabgabe, Frank&Timme, Berlin, 2007.

EROL, Yasemin; Yapay Dölllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik, Ankara, 2012

İKİZLER, Metin; “Hukukî Boyutu İle Almanya’da Bebek Sandığı ve Anonim Doğum Uygulamaları Ve Türkiye’de Durum”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Özel Sayı, 2007, s. 683-719.

KUTOĞLU, Tuba; “Türk Mevzuatında ve İçtihatlarında Babalık Hükmü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 12, Özel S., 2010, s. 945-984 (Basım Yılı: 2012).

A. LALOS/GOTTLIEB/O. LALOS; “Legislated right for donor-insemination children to know their genetic origin: a study of parental thinking”, Human Reproduction Vol.22, No.6, 2007, s. 1759-1768.

MARATOU-ALIPRANTI, Laura; Anonymous births: a controversial issue, <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200902/20090210AT-T49057/20090210ATT49057EN.pdf>.

MEMİŞ/ YILDIRIM; “Soybağının Belirlenmesinde Gen Analizlerinin Kullanılması ve Yarattığı Hukukî Sorunlar”, AÜEHFD, C.VIII, S.1-2, 2004, s.283-307.

ÖZBİLEN, Arif Barış; “Vücut Bütünlüğüne Yönelik Müdahalelerin Hukuka Uygunluğu Bakımından Rızanın Aranmadığı Hâller”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:12 Sayı: 24 Güz 2013/2 s.99-124.

RIEDEL, Ulrike; Rechtliche Fragen zu Babyklappen und anonymer Geburt, [<http://www.wernerschell.de/Rechtssalmanach/Gemeinschaft/Babyklappe-Riedel06.pdf>]. 2005.

SCHÖNENBERGER, Simone; Das Recht auf Kenntnis der eigenen Abstammung, Mémoire Année 2007/2008.

SEROZAN, Rona; Çocuk Hukuku, Genişletilmiş 2. bası, İstanbul, 2005.

SETHE, Henning Von; Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstammung aus der Sicht des Kindes, Duncker & Humblot, Berlin, 1995.

SONAT, K. Ali; “Soybağının Tespiti Amacıyla İsteğe Dayalı Olarak Yapılan Gen İncelemeleri”, MÜHF – HAD, C. 19, S. 3, 2013, s. 323- 379.

SÜß, Bernd; Die Feststellung der Vaterschaft unabhängig von Anfechtungsverfahren, Vol. 5032, Marburg, 2009.

TÜZÜNER, Özlem; “Soybağının Tespiti Davasında Genetik Analize İlişkin Hükmülerden Değerlendirilmesi”, AÜHFD, 62 (4) 2013: s. 1139-1166.

YEĞRİM, Vakkas; “Kişinin Hatırasına Hakaret”, TAAD, Yıl: 6, Sayı: 22, Temmuz 2015, s.455-494.

YENERER ÇAKMUT, Özlem; Soybağının Belirlenmesi ve Ceza Hukukunda Çocuğun Soybağını Değiştirme Suçu, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.

ZENGİN, Mehmet Ali, Biyoloji Uygulamaları ve Tıbbî Müdahaleler Karşısında İnsan Haklarının Korunması, Ankara, 2012.

